

Ikramjon MASHARIPOV,

Toshkent moliya instituti dosenti, siyosiy fanlar nomzodi

E-mail: ikrommasharipov1967@gmail.com

Tel: (98) 123 33 55

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti dosenti, siyosiy fanlar doktori, S.Saidov taqrizi asosida

SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROCESSES OF NGOS: SOLUTIONS AND PROBLEMS

Annotation

The scientific article identifies problems and solutions to the processes of sustainable development of NGOs. Public organizations and movements; non-state socio-economic relations and institutions; associations of voters, municipal, that is, self-government bodies; non-state media; various lobbying organizations linking civil society with the state around political parties, legislative and representative bodies; The author's analytical comments are based on the activities of trade unions, consumer associations, scientific, cultural and religious organizations, etc.

Key words: Non-governmental non-profit organizations, self-management bodies, non-governmental mass media; political parties, legislative and representative bodies, state, civil society, lobby organizations; trade unions, consumer associations, scientific, cultural and religious organizations.

NNTLARNING BARQAROR RIVOJLANISH JARAYONLARI: YECHIM VA MUAMMOLAR

Annotatsiya

Ilmiy maqolada NNTlarning barqaror rivojlanish jarayonlarining muammo va echimlari aniqlangan. Jamoat tashkilotlari va harakatlar; nodavlat ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va institutlar (xususiy mulk, mehnat, tadbirkorlik va hokazo); saylovchilar uyushmalari, turli klublar va to'garaklar; munisipal, ya'ni o'zini o'zi boshqarish organlari; nodavlat ommaviy axborot vositalari; siyosiy partiyalar, qonun chiqaruvchi va vakillik organlari atrofida davlat bilan fuqarolik jamiyatini bog'lovchi turli lobbi tashkilotlari; kasaba, iste'molchilar uyushmalari, ilmiy, madaniy va diniy tashkilotlari va boshqalar faoliyatlarini asosida muallif tahlil mulohazalari shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: Nodavlat notijorat tashkilotlar, o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat ommaviy axborot vositalari; siyosiy partiyalar, qonun chiqaruvchi va vakillik organlari atrofida davlat bilan fuqarolik jamiyatini bog'lovchi turli lobbi tashkilotlari; kasaba, iste'molchilar uyushmalari, ilmiy, madaniy va diniy tashkilotlar.

ПРОЦЕССЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НПО: РЕШЕНИЯ И ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

В научной статье определено, проблемы и пути решения процессов устойчивого развития НПО. Общественные организации и движения; негосударственные социально-экономические отношения и институты; объединения избирателей, муниципальные, то есть органы самоуправления; негосударственные средства массовой информации; различные лоббистские организации, связывающие гражданское общество с государством вокруг политических партий, законодательных и представительных органов; Аналитические комментарии автора сформированы на основе деятельности профсоюзов, ассоциаций потребителей, научных, культурных и религиозных организаций и т.п.

Ключевые слова: Неправительственные некоммерческие организации, органы самоуправления, неправительственные средства массовой информации; политические партии, законодательные и представительные органы, государство, гражданское общество, лоббистские организации; профсоюзы, ассоциации потребителей, научные, культурные и религиозные организации.

Kirish. Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish, xususan, fuqarolarning davlat va jamiyat ishlarini boshqarishdagi ishtirokini kengaytirish, davlat organlari va tashkilotlari faoliyatining yanada ochiqqligini ta'minlash bo'yicha amalga oshirish bugungi kunning dolzarb vazifasi hisoblanadi. Davlat xizmatlarini ko'rsatish va intellektual mulkning huquqiy himoyasi sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirishda tizim imkoniyatlaridan oqilona foydalanish, ushbu sohalarida muvofiqlashgan faoliyatni ta'minlash hamda mavjud ma'muriy tuzilmalarning yaxlit vertikal boshqaruvini shakllantirish zarurati yuzaga kelmoqda. Bugungi kunda "Xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqqa xizmat qilishi kerak" g'oyasi fuqarolik jamiyati qurishning asosiy tamoyiliga aylandi.

Fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlanish tendensiyalari Yangi O'zbekiston poydevorini shakllantirish jarayonlariga uzviy hamohang ravishda kechmoqda. Bunda mamlakatimiz oldida turgan strategik vazifalar – xalqchil davlat, erkin fuqarolik jamiyati va demokratik qadriyatlarini mustahkamlash kabi omillarni qamrab olgan kompleks va fundamental tadqiqotlarni olib borish ilmiy jamoatchilik oldida turgan dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Nodavlat notijorat tashkilotlarining turli shakllari-jamoat fondlari, jamoat tashkilotlari, siyosiy partiyalar, kasaba uyushmalari, xayriya tashkilotlari kabilarni tuzish imkoniyatini beradigan qonunchilik bazasi mavjud. Shu bilan birga bu sohaning institusional bazasi ham shakllantirildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Demokratik institutlar, nodavlat tashkilotlar va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari qo'mitasi, Inson huquqlari bo'yicha vakili, Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, Respublika baynalmilal madaniyat markazi, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi, O'zbekiston nodavlat notijorat tashkilotlari milliy assosiasiyasi, Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti tashkil topdi.

Fuqarolik jamiyatini shakllantirishda davlat siyosati, nodavlat notijorat tashkilotlarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta'minlash, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib berish amalga oshirilmogda. "Ijtimoiy sheriklik" to'g'risidagi, "Ekologik nazorat to'g'risida"gi, "Parlament nazorati to'g'risida"gi, "Davlat boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqqligi to'g'risida"gi qonun xujjatlarini qabul qilindi. Ular NTTlar faoliyatini kuchaytirish barobarida uchinchi sektorning davlat organlari bilan ijtimoiy sheriklik asosida xamkorlik qilish, tabiatni muhofaza qilish ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish, davlat organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlash masalalaridagi xuquq va imkoniyatlarini kengaytirdi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarning qulay faoliyat ko'rsatishi uchun bir qancha imtiyozlar berildi. "Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi" da belgilangan islohotlar natijasida NNT tizimini keng rivojlantirish, ularni tashkil etish hamda faoliyatini yo'lga qo'yish imkoniyati yaratildi. NNTlar salohiyatini to'liq amalga oshirish uchun samarali huquqiy tizim yaratish, davlat organlarining NNTlar bilan o'zaro ijtimoiy hamkorlik mexanizmlarini takomillashtirishdir.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Fuqarolik jamiyatining shakllanishi nodavlat notijorat tashkilotlarning (NNT) paydo bo'lishi va rivojlanishi bilan bog'liq holda kechdi. NNT uyushib va ko'payib borgani sari fuqarolik jamiyati ham takomillashib bordi. Fuqarolik jamiyati tuzilmasida NNT asosiy institut sifatida namoyon bo'ldi. Chunki, jamiyat ko'plab ijtimoiy qatlamlar va guruhlardan iborat insoniy birlik bo'lgani uchun ularning har biri jamiyatni tashkil etishi va yashashi uchun muayyan NNT tuzishga zarurat sezdi, NNT vositasida o'z manfaatlarini ifodalash va qondirish imkoniyatiga ega bo'ldi. Fuqarolik jamiyatining institutlari va strukturalari uning yaxlit bir jamiyat sifatida namoyon bo'lishini ta'minlashi bilan bir vaqtda bu jamiyatning funksiyalarini amalga oshiradi, jamiyat bilan uning a'zolarini aloqalarini yo'lga qo'yadi, barcha odamlarni bir butun jamiyat sifatida integratsiyalaydi.

Rivojlangan davlatlarga xos bo'lgan fuqarolik jamiyati konsepsiyasida fuqarolik jamiyatining muhim mezon sifatida erkin fuqarolik jamoalarida o'zaro teng huquqli, avtonom va faol individlarning mavjudligi qabul qilindi. Fuqarolik jamiyati mohiyati - bu individlarning o'z shaxsiy xohishlariga itoat etganlari holda, «umumiy manfaatlardan» mustaqil ravishda o'z shaxsiy ehtiyojlaridan kelib chiqib o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erishishga intilishni emas, balki o'zining mavjud qonuniy manfaatlarini qondirishidir. G'arb mamlakatlarida NNT va ijtimoiy harakatlar o'ziga xos ravishda manfaatlar va bosim o'tkazish guruhlari sifatida namoyon bo'ladi. Manfaatlar guruhlari yoki manfaatdor guruhlar konsepsiyasi AQSh siyosatshunoslari A. Bentli, D. Trumen va boshqalar tomonidan ishlab chiqilib, ular g'arb siyosatshunosligining asosiy yo'nalishlaridan biriga aylandi.

A. Bentlining fikricha, siyosat muayyan odamlar guruhining o'z maqsadlari va manfaatlariga erishishlari uchun uyushgan holdagi kurashi va o'zaro aloqalari jarayonidir. Manfaatlar guruhlari – bu «ixtiyoriy uyushma bo'lib, uning ichida a'zo bo'lgan odamlarning o'zaro munosabatlarida va boshqa guruhlar hamda siyosiy institutlar manfaatlarini ifodalash va ularga vakillik qilish uchun tuzilgan birlikdir». Guruhlar o'zaro raqobatlashuvda tashkillashgan manfaatlarining ancha qismi fuqarolik jamiyati institutlari vositasida qoniqtiriladi.

Lekin, ko'pchilik holatlarda guruh a'zolarining jamoaviy ehtiyojlari hokimiyat qarorlari qabul qilinishini talab etadi. Agar manfaatlar guruhi o'z xususiy manfaatlarini ochiq hokimiyat institutlari vositasida maqsadga muvofiq ravishda qoniqtirayotgan bo'lsa, ular bosim guruhlari sifatida tavsiflanadi. «Bosim guruhi» tushunchasi fuqarolik jamiyatida paydo bo'ladigan ijtimoiy-guruhliy manfaatlarini siyosiy omillarga aylanish dinamikasini ochib beradi. Bosim guruhlari faoliyati samarasi ular ega bo'lgan resurslarga (mulki, axborotlari, malakasi, tajribasi, madaniy ta'siri, etnik va diniy aloqalari va boshq.) bog'liq bo'ladi. Kasaba uyushmalari, tadbirkorlar uyushmalari, kooperatorlar va iste'molchilar uyushmalari, ko'ngilli ixtiyoriy jamiyatlar va boshqa jamoatchilik birlashmalari (siyosiy partiyalardan tashqari) o'zlarida manfaatlar guruhlari turlarini ifodalaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijtimoiy integratsiyalash va safarbar etish funksiyalari bu shakllangan uyushma maqsadlari atrofida uyushma a'zolari va uning tarafdorlarini birlashtirishni taqozo etadi. Bu funktsiya aniq bir jamoatchilik birlashmasi doirasidan tashqariga ham ta'sir qila boshlashi mumkin. NNT va ijtimoiy harakatlar jamoatchilik diqqat-e'tiborini o'tkir muammolarga jalb etib, muammolarni muqobil echimlarini topadi, o'z faoliyatini jonlantirish maqsadida ijtimoiy qo'llab-quvvatlanishga erishishga harakat qiladi. NNT o'z a'zolarini ijtimoiy ahamiyat kasb etgan muammolarga jalb etib, ularning faol hayotiy nuqta nazarlarini shakllantiradi, siyosiy ma'rifiylik darajasi va madaniyatini oshirishga yordam beradi, fuqarolarni davlat va jamiyat boshqaruvi jarayonlariga jalb etadi.

NNTning reprezentativ funksiyasi yoki vakillik funksiyasi va o'z a'zolarining boshqa siyosiy institutlar bilan o'zaro aloqalaridagi manfaatlarini himoya qilish funksiyasi ham fuqarolik jamiyatini ishlash maromini ta'minlash mexanizmlaridan biridir. NNT o'z a'zolarining o'ziga xos manfaatlari va ehtiyojlarini anglash yoki ifodalashga imkoniyatlar yaratadi, balki bu manfaatlarini qondirishda vakillik qilish majburiyatini oladi, boshqacha aytganda, bu manfaatlarini talablar shaklida davlat organlari, siyosiy partiyalar va siyosiy elitaga etkazib turadi.

NNTning hokimiyat tuzilmalariga ta'siri ikki xil yo'l bilan amalga oshiriladi: elektoral vakillik vositasida (saylov tizimlari orqali), to'g'ridan to'g'ri - tashkillashgan manfaatlar funksional vakilligi. NNTning hokimiyat organlariga bosim o'tkazishining asosiy shakllari va usullari quyidagilardir:

- o'z nomzodlarini hokimiyatning vakillik va ijroiya organlari tarkibiga to'g'ridan-to'g'ri ravishda ko'rsatishi;
- saylovlarda o'ziga yaqin siyosiy partiyalar va ular ko'rsatgan nomzodlarni ham tashkiliy, ham moliyaviy jihatlardan qo'llab-quvvatlash;

- qonunchilik va boshqa me'yoriy aktlarni ishlab chiqishda ishtirok etish;
- parlament komissiyalari, muassasalararo qo'mitalar kengashi va maslahat berish organlari, turli davlat organlari huzuridagi ekspert guruhlari ishtirok etish;

- OAVda targ'ibotchilik kampaniyalarini o'tkazish, tegishli talablarni qo'llab-quvvatlash maqsadida imzolar yig'ish;
- mitinglar, namoyishlar va boshqalarda ishtirok etish. Yana shunday o'ziga xos guruhliy manfaatlarini himoyalashga oid vakillik shakllari mavjudki, ular ham fuqarolik jamiyati institutlari sifatida faoliyat yuritadi. Jumladan, lobbizm yoki lobbilash (ingl. lobby – kular, koridor bunda lobbistik tashkilotlar a'zolarining parlament zalining chekkalarida yoki yo'laklarida ish olib borishiga ishora qilinmoqda) ana shunday uyushmalarga misol bo'la oladi.

Evropa va Shimoliy Amerika mamlakatlarida ixtisoslashgan lobbistik xizmatlarning keng tarmoqlari – yuridik firmalar, maslahat berish byurolari, jamoatchilik bilan aloqalar agentliklari shakllanib, ular manfaatlar guruhlari va davlat organlari o'zaro aloqalarini yo'lga qo'yishda vositachilik xizmatini amalga oshiradi. Rivojlangan mamlakatlarda lobbistik faoliyatlar qonunlar bilan muvofiqlashtiriladi, moliyaviy nazorat ostida faoliyat yuritadi. Lekin, lobbizmining siyosiy hodisa sifatidagi tabiati to'liq nazorat ostida bo'lishni istisno etadi. Shuning uchun lobbizm tajribasida korrupsiya, mansabini suiste'mol qilish, noqonuniy ta'sir usullaridan (qo'rqitish, sotib olish, tahdid qilish, pora berish) foydalanish holatlari ham uchraydi.

Tahlil va natijalar. NNTning yana bir funksiyasi – bu yangi ijtimoiy-siyosiy tuzilmalarni modellashtirish, ijtimoiy aloqalarning yangi noan'anaviy shakllarini izlash va sinovlardan o'tkazish hisoblanadi. Ixtiyoriy birlashmalar ijtimoiy va o'z faoliyatini o'zi uyushtirishga moslashganliklari uchun ular ijtimoiy eksperimentlar o'tkazishga, aholi ijtimoiy faolligining o'zini o'zi boshqarishiga oid shakllarini izlash va amalga oshirishga moyil bo'ladi.

NNTning tuzilmasi va sifatli munosabatlar jihatlaridan rivojlanganligi ularni jamiyatni rivojlanganlik darajasini ko'rsatkichi, ijtimoiy rivojlanish indikatorlari sifatida namoyon bo'ladi. NNT fuqarolarning guruhlari va birlashmalari tomonidan

qo'yilgan maqsadlarga erishish va ularni ifodalashning muhim vositasidir. Qo'yilgan maqsad va vazifalarga bog'liq ravishda ularga erishish usullari va yo'llari bo'yicha NNT bir necha turlarga bo'linadi. NNT tasniflashtirishni tizimlashtirishga nisbatan ko'plab yondashuvlar ichida qo'llanilish tarzi bo'yicha quyidagilarga asoslaniladi:

Birinchi – xatti-harakat qilish mintaqasi (xalqaro, mamlakat miqyosida, lokal); Ikkinchisi – mavjudligining tashkiliy shakli (jamoatchilik tashkiloti, ijtimoiy jamg'arma va boshq.); Uchinchi – maqsadli guruhlarining tabiati, ya'ni NNTning asosiy faollik yo'nalishi aholidan iborat guruhlar; To'rtinchi - NNTning faoliyat sohasi; Beshinchi – moliyalashtirish turi: ichki va tashqi manbalar.

NNT har bir mamlakat qonunlarida belgilangan tashkiliy-huquqiy shakllarda tuzilgan bo'lishi mumkin. Hozirgi davrda ko'plab mamlakatlarda NNTni tuzishning imkoniyatlari quyidagi shakllarda uchraydi: jamoatchilik tashkiloti; ijtimoiy harakat; ijtimoiy havaskorlik organi; notijorat sherikchilik; muassasa; avtonom notijorat tashkilot; jamg'arma; uyushma (ittifoq); diniy tashkilot; uy-joy mulkdorlar shirkati; iste'molchilar tashkiloti; iste'mol kooperativi; qishloq xo'jaligi kooperativi; kasaba uyushmasi.

Ekologiya yo'nalishidagi NNT hokimiyat organlari bilan hamkorlik qilishdan manfaatdorligi kuchli, aksincha, mansabdorlar ham bu tashkilotlar bilan hamkorlik qilishga moyil bo'ladi. Chunki, keyingi o'n yilliklarda ekologik muammolar ko'payib bormoqda, ular insoniyat sog'ligiga xavf solmoqda.

Xulosa va takliflar. Fuqarolik jamiyatining paydo bo'lishi nodavlat notijorat tashkilotlarning (NNT) paydo bo'lishi bilan uzviy ravishda bog'liqdir. Fuqarolik jamiyatini hozirgi davrga xos anglash degani u xususiy kishilar, sinflar, guruhlar, korporatsiyalar, tabaqalar, institutlar, davlatga bog'liq bo'lmagan holda fuqaroviylik huquqi bilan muvofiqlashtiriladigan o'zaro aloqalar va munosabatlar iborat demakdir. Boshqacha aytganda, fuqarolik jamiyati ichiga davlat o'z ichiga qamrab olmagan barcha tuzilmalar kiradi. Fuqarolik jamiyatining negizida o'z ichiga turli huquqlar va erkinliklarni, ayniqsa yashash, mulk va erkinliklari huquqiga ega bo'lgan shaxsning suverenligi turadi.

NNT maqsadlari ijtimoiy manfaatlarini ifodalash va himoyalashdan iborat. Bu tushuncha Jahon banki tomonidan ishlab chiqilib, u rivojlanish bo'yicha hamkorlik sohasida keng foydalaniladi. Jahon bankinging direktivasida nodavlat tashkilotni «aholining kambag'al qatlamlariga yordamlashish, ularning qiyinchiliklarini engillashtirish, atrof-muhitni himoya qilish, asosiy ijtimoiy xizmatlarni ta'minlash, jamoalar rivojlanishini rag'batlantirishga qaratilgan faoliyat olib boruvchi jamoatchilik tashkilotlaridir». Turli nodavlat tashkilotlarning siyosiy munosabatlarga nisbatan ta'siri darajasi turlichadir. Ulardan ba'zilari – ishchilar, kasaba uyushmalari, ijtimoiy harakatlar va boshqalar siyosiy vaziyatga sezilarli tarzda ta'sir qila oladi, boshqalari esa siyosiy hayotda ishtirok etmaydi.

NNT funksiyalari ichida ularni birinchidan, inson huquq va erkinliklarini himoya qilishi, ikkinchidan, jamiyatdagi ijtimoiy qatlamlar va guruhlarining manfaatlarini ifoda etishi va ularni qondirishga harakat qilishi – bu ularning asl mohiyatini belgilab beradi.

Kishilar o'zining kasbiy mansubligi, yosh xususiyatlari, individual mayllari va boshqa jihatlarga bog'liq holda u yoki bu o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish maqsadlarida NNT va ijtimoiy harakatlarga a'zo bo'lib kiradi. Bu manfaatlar dastlab juda ham nomuayyan, shaxsiy va his-hayajonli tarzda shakllarda namoyon bo'lishi mumkin. NNT va ijtimoiy tashkilotlar ana shu hali noaniq qarashlar va fikrlarni aniq va ravshan talablar, ana shu birlashma dasturiga aylantiradi, boshqacha aytganda, o'z a'zolari manfaatlarini artikulyasiya qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Мирзиёев «Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак» 31.08.2017. <https://kun.uz/news/2017/08/31/halk-davlat-idoralariga-emas-balki-davlat-organlari-halkimizga-hizmat-kilisi-kerak-prezident-nutki>.
2. Masharipov I.B. Factors of development processes of socio-political bases of NGOS in new Uzbekistan // International journal of Social Sciences & Interdisciplinary Research, Volume: 13 Issue: 01 in January-2024. <https://www.gejournal.net/index.php/IJSSIR>.
3. Краснин Ю.А. Долгий путь к демократии и гражданскому обществу: Политические исследования. -М.,1996. - С.235.
4. Токвиль Алексис де. Демократия в Америке. Пер. с франц./Алексис де Токвиль. -М.: Издательство "Весь Мир", 2000.
5. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафқуралар, маданиятлар. -Т.: Шарк, 1998. -Б.11-12.
6. Саидов.С. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ривожининг баъзи мезонлари. Sentabr 16, 2018.Vol. 5 No. 6 | Jun 2023.
7. Қирғизбоев М, Машарипов И. Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти. //Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув қўлланма. //М.Қирғизбоев умумий таҳрири остида. –Тошкент: "Navro'z", 2014.
8. Машарипов И.Б. "Сиёсатшунсолик" фанини ўқитишда фуқаролик жамияти назарияси ривожланишининг айрим масалалари (хорижий давлатлар тажрибаси). // "Сиёсий фанлар соҳасида тадқиқотлар" номли Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети, Ўзбекистон Республикаси стратегик таҳлил ва истиқболни белгилаш олий мактаби. 2022 йил декабр.